

УДК 338.2.16

DOI: 10.31359/2312-3427-2020-1-240

В.І. Мельник, д-р екон. наук, професор

ORCID: 0000-0002-8587-1192

melnyk.vc@gmail.com

Вінницький навчально-науковий інститут економіки Тернопільського національного економічного університету

ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЯВИЩ ТА ПРОЦЕСІВ

У статті узагальнено теоретико-методичні підходи до розкриття змістового контенту «прогнозування», «методи прогнозування» та їх застосування у методиці дослідження складних економічних явищ та процесів. Розвинуто ідею щодо обґрунтування особливостей застосування методів прогнозування в процесі моделювання економічної діяльності підприємств в частині конкретизації систем методів та прийомів за групами та виділенні найбільш поширених у практиці прогнозування господарської діяльності підприємств. Доведено, що вибір методів прогнозування для дослідження економічних явищ та процесів базуються на наукових методиках та розробці багаторівневих систем розвитку. Зосереджено увагу на методах соціально-економічного прогнозування й визначення найбільш оптимальних шляхів досягнення економічних результатів та їх впливу на соціум.

Ключові слова: економіка, економічні явища, економічні процеси, прогнозування, методи прогнозування.

Постановка проблеми. Прогнозування у дослідженнях концепту сучасного економічного та соціального розвитку є основним засобом визначення майбутнього, що пов'язано з потребою ґрунтовного вивчення та визначення перспективного розвитку, розробки економічних стимулів та політичних інструментів впливу, передбачення можливих наслідків ухвалених рішень на макро- та мікроекономічному рівнях.

Економічні явища та процеси є складними у своєму розвитку, відбувається під впливом значної кількості внутрішніх та зовнішніх чинників, тому для їх обґрунтування слід виділити основні ознаки відношення до предмету дослідження та підібрати необхідний методичний інструментарій для визначення розвитку у майбутньому.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є узагальнення теоретико-методичних підходів до розкриття змістового контенту «прогнозування», «методи прогнозування» та їх застосування у методиці дослідження складних економічних явищ та процесів. Основними завданнями дослідження відповідно до визначеної мети є: узагальнення теоретико-методичних засад прогнозування як методу дослідження складних економічних явищ та процесів; конкретизація систем методів та прийомів за групами прогнозування господарської діяльності підприємств; визначення особливостей соціально-економічного прогнозування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню та висвітленню теоретико-методологічних питань прогнозування присвятили свої праці Грабовецький Б.Є., Демків О.І., Жадан Т.А., Затонацька Т.Г., Коляда Т.А., Лисогор В. М., Кругляк М.І., Мельник Т.Ю., Пестовська З.С., Сенишин О.С., Ольшевська О. В., Орлов А.І., Ставицький А.В., Чугунов І.Я. Яремко С.А. Проте проблема використання методичного інструментарію прогнозування в економіці залишається недостатньо дослідженою, зважаючи на сучасні зміни у функціонуванні господарських систем, побудові економічних зв'язків, складних економічних явищ та процесів.

Виклад основного матеріалу. Сучасні тенденції розвитку економічної системи зумовили необхідність обґрунтування концептуальних засад та розробки наукових підходів до дослідження процесів організації та управління перспективним розвитком фінансовими, кадровими, матеріально-технічними та інформаційними ресурсами на основі використання економіко-математичного інструментарію.

Передбачення майбутнього лежить в основі розробки та обґрунтування управлінських рішень з точки зору формування сценаріїв розвитку діяльності підприємства. Інструментом, що забезпечує реалізацію завдань передбачення стану та тенденцій розвитку внутрішнього та зовнішнього середовищ підприємства, є прогнозування. Прогнозування виступає тим інформаційним базисом, що надає можливість обґрунтування управлінських рішень, формування стратегічних та тактичних планів діяльності підприємства [1, с. 90].

Прогнозування (грец. – знання наперед) – це процес формування прогнозів на основі аналізу тенденції і закономірностей розвитку об'єкта (процесу). Прогнозування таким чином повинно відповісти на два питання: а) чого найбільш імовірно слід очікувати в майбутньому; б) яким чином слід впливати на умови, щоб досягти в майбутньому бажаної мети [2, с. 6].

Прогнозування – це метод, в якому використовується як накопичений в минулому досвід, так і поточні припущення стосовно майбутнього з ціллю його визначення. Якщо прогнозування виконано якісно, результатом стане картина майбутнього, яку можна використовувати як основу для планування [3 с. 16].

До основних принципів прогнозування належать [4, с. 22]: науковість (врахування вимог об'єктивних законів розвитку суспільства); системність (використання системи методів і моделей побудови прогнозу); альтернативність (врахування різних взаємозв'язків і структурних співвідношень у можливостях розвитку фірми); цілеспрямованість (визначення конкретних завдань); інформаційна єдність; адекватність процесам розвитку; комплексність (багаторівнева характеристика).

Прогнозування є також важливою формою реалізації державної політики. При здійсненні науково-обґрунтованих прогнозів управлінським органам надається можливість встановлення завдань та визначення пріоритетів економічного розвитку, проведення програмних заходів з переорієнтації галузевого та регіонального розвитку.

На рівні підприємств, як складних виробничо-господарських систем прогнозування економічної діяльності – це процес наукового обґрунтування можливих кількісних та якісних змін його стану в майбутньому, а також альтернативних способів досягнення очікуваного стану [5, с. 8].

Як зазначає Жадан Т.А: «Прогнозування дає можливість виокремити чотири підходи до його розуміння: пошуковий (історичний) підхід; нормативний (цільовий) підхід; системний підхід; ототожнення зі схожими поняттями «передбачення», «планування» та сформулювати авторську точку зору, згідно якої під прогнозуванням слід розуміти процес наукового обґрунтування майбутнього розвитку системи при умові, що виявлені основні чинники, закономірності, тенденції її минулого і теперішнього стану збережуться на період упередження, та (або) визначення альтернативних шляхів і термінів досягнення очікуваного стану системи» [6, с. 245].

Методи прогнозування – це сукупність прийомів і способів мислення, що дозволяють на основі аналізу ретроспективних даних, екзогенних та ендогенних зв'язків об'єкта прогнозування, а також їхніх змін у рамках розглянутого явища або процесу вивести судження певної достовірності щодо майбутнього розвитку об'єкта [7, с. 54].

Сьогодні нараховується понад 200 різних методів прогнозування. Проте на практиці використовують як головні 15 – 20 методів. Єдиного й

універсального методу прогнозування немає. Через велику кількість існуючих методів прогнозування застосовуються різноманітні їх класифікації та групування. Найбільш розповсюдженим вважається поділ усіх методів на дві великі групи, в основу якого покладено принцип їх сутнісного розмежування, а саме [8. с. 254]:

Для підвищення ефективності прогнозування на підготовчому етапі виробничо-господарської діяльності слід визначити ті методи прогнозування, застосування яких є найбільш доцільним при визначених умовах. З метою моделювання діяльності підприємства та сприяння економічному розвитку представлено особливості застосування методів прогнозування в процесі моделювання економічної діяльності підприємства. Вважаємо за доцільне конкретизувати групи методів та виділити найбільш поширені у практиці господарської діяльності методи та прийоми прогнозування (таблиця).

Застосування фактографічних методів для прогнозування економічних явищ та процесів зумовлене потребою використання кількісної або якісної інформації щодо подій, які мали місце в минулому. Матеріали для прогнозу фактографічними (формалізованими) методами мають бути зафіксовані на певних інформаційних носіях. До фактографічних (формалізованих) методів належать: статистичні методи (прогнозна екстраполяція, регресійний аналіз); методи аналогії (математичних, історичних); випереджальні методи (аналіз динаміки науково-технічної інформації, метод прогнозування рівня техніки).

Застосування евристичних методів прогнозування має на меті здійснення прогнозних розробок шляхом прийомів логічного мислення та визначення методики проведення теоретичних досліджень. Методи евристичного прогнозування включають підгрупи аналітичних та інтуїтивних методів. До основних аналітичних методів належать методи морфологічного аналізу, побудови «дерева цілей», інформаційного моделювання та оптимізації. Щодо другої групи, то найбільше застосування мають методи «мозкової атаки» й експертних оцінки.

Дослідження причинно-наслідкового зв'язку і прогнозу посідає помітне місце в методологічній проблематиці, адже передбачення є одним із найсуттєвіших критеріїв адекватності пізнання. Це яскраво відображено у процедурах верифікації і фальсифікації (обидві, попри протилежну спрямованість, спиралися на передбачення), а також у концепції К. Гемпеля, згідно з якою пояснення і передбачення розглядались як два взаємоперехідні компоненти процесу пізнання [9].

Особливості застосування методів прогнозування в процесі моделювання економічної діяльності підприємства

Характерні ознаки	Групи методів прогнозування			
	Фактографічні	Евристичні	Причинно-наслідкові	Якісні
Особливості застосування	Для здійснення детального прогнозу зміни в часі окремих ознак або їх сукупності.	Для прогнозних розробок за допомогою логічних прийомів і методичних правил теоретичних досліджень.	Для великої кількості змінних з метою виявлення залежності між досліджуваним фактором та іншими змінними.	Для отримання додаткової інформації.
Система методів та прийомів	Статистичні, методи аналогії, випереджальні методи та ін.	Експертної оцінки, «мозкової атаки», побудови «дерева цілей», інформаційного моделювання, оптимізації та ін.	Причинних залежностей, наслідкового зв'язку зміни досліджуваних факторів та ін.	Дельфі, історичної аналогії, фокус-групи, побудови сценарію, морфологічного аналізу та ін.
Переваги	Детальний прогноз	Незалежність від даних за минулі періоди і їх достовірності.	Встановлення тісноти зв'язку між досліджуваними факторами.	Отримання нових ідей та альтернативних варіантів.
Недоліки	Необхідність в інформації за попередні періоди	Залежність від людського фактору.	Потреба у вхідній інформації, складність і не достатньо висока достовірність.	Потребує багато часу.

*Джерело: розвинуто ідею [4].

Причинно-наслідковий зв'язок є об'єктивним зв'язком для розуміння сутності закономірностей розвитку явищ та процесів. Обґрунтування причини уможливорює всебічне пізнання та дає змогу отримати відповідь на питання появи та розвитку того чи іншого явища. Дослідження

причинно-наслідкового зв'язку явищ та процесів, потребує врахування певних особливостей та закономірностей: причина передує наслідку, кожне явище розвивається під дією кількох причин, наявна часова послідовність між причиною та наслідком.

Якісні методи необхідні у тих випадках, коли інформації недостатньо або побудова кількісної моделі є занадто витратною для підприємства, вони ґрунтуються на використанні якісної інформації про явища та події, одержаної в результаті опитування експертів, споживачів, працівників підприємства тощо, та передбачають застосування прийомів рейтингування та ранжування для переведення якісних оцінок у кількісні. До основних якісних методів прогнозування належать: метод Дельфі, дослідження ринку, методи історичної аналогії, метод побудови прогнозу на основі суб'єктивних припущень та суджень, метод фокус-групи, метод побудови сценарію, метод морфологічного аналізу тощо [10, с. 200].

Кількісні методи можна використовувати для прогнозування, коли є підстави вважати, що діяльність в минулому мала визначену тенденцію, яку можна продовжувати в майбутньому, і коли наявної інформації достатньо для виявлення статистики достовірних тенденцій або залежностей.

Важливе місце у системі прогнозування відводиться прогнозуванню суспільного розвитку. Зазначимо, що одним з найважливіших напрямів прогнозування суспільного розвитку є соціально-економічне прогнозування, яке на сучасному етапі розвитку ринкових відносин слугує дієвим механізмом планомірної організації суспільного життя, інструментом подолання економічної та соціальної кризи та способом досягнення стабільного розвитку країни.

Прогнозування соціально-економічного розвитку як складова державного регулювання, ґрунтується на передбаченні стану економіки та соціальної сфери у визначеному майбутньому, що визначає напрямки та структурні елементи розвитку, потребує проведення кількісного та якісного аналізу економічних процесів, визначення тенденцій, умов та чинників, що впливають на його розвиток, забезпечується використанням сукупності методів, які дають змогу визначити найбільш оптимальні шляхи досягнення визначених економічних результатів та їх впливу на соціум. Рівень прогнозування процесів суспільного розвитку обумовлює ефективність планування та управління економікою підприємств та держави загалом [11].

Серед множини методів соціально-економічного прогнозування слід диференціювати групи формалізованих та інтуїтивних методів. При

здійсненні соціально-економічного прогнозування найбільш поширеними є такі формалізовані методи, як: прогнознаї екстраполяції, економіко-математичні та методи моделювання. Використання інтуїтивних методів має місце у тих випадках, коли у зв'язку зі складністю об'єкта, при прогнозуванні неможливо врахувати усі чинники впливу. З них передусім використовуються методи експертних оцінок, метод історичних та географічних аналогій і прогнозування за визначеним зразком. Одним з найновіших методів прогнозного аналізу є метод експертних оцінок, що здійснюється екпертом або групою фахівців. В основі такого прогнозу лежить аналіз явищ, процесів, об'єктів, виявляються особливості прогнозних завдань, визначаються можливі напрями їх розвитку.

В умовах спаду обсягів виробництва і нестабільності економічної ситуації у сучасній Україні можна використовувати у прогнозуванні соціально-економічних явищ і процесів методи експертних оцінок і розрахунків (наприклад, при прогнозуванні обсягів платоспроможного попиту і кінцевого споживання). Розробка варіантів прогнозів розвитку кінцевого споживання починається з аналізу коефіцієнтів задоволення потреб населення, які визначаються шляхом відношення рівнів споживання різних видів продукції за різні періоди спочатку до реальних, а потім до раціональних. Також використовуються в аналізі зворотні цим показникам індекси потреб попиту на різні види продукції. Зважаючи на непередбачуваність економічних процесів у кризовий період, пріоритет віддається короткостроковому прогнозуванню. Основне завдання – визначення поточних тенденцій розвитку кон'юнктури ринку, відстеження фактичного виконання річних планів і внесення відповідних коректив на майбутнє [12, с.153]. Найбільш придатними у сучасних нестабільних умовах можуть стати кількісні методи досліджень – системний аналіз та математичне моделювання

Висновки із цього дослідження і дальші перспективи в цьому напрямку. Складність економічних явищ та процесів зумовлена тим, що розвиваються під впливом значної кількості внутрішніх та зовнішніх чинників, що обумовлює потребу проведення роботи з виділення основних ознак, зв'язків з предметом дослідження та підбором необхідного методичного інструментарію для визначення розвитку у майбутньому.

Прогнозування є невід'ємною складовою економічних досліджень в умовах глобалізаційних трансформацій, що вимагають використання сучасних методів та прийомів з урахуванням їх систематизації та оптимізації, оскільки саме правильно підібраний методологічний інструментарій прогнозування уможливорює бачення розвитку явища чи

процесу у майбутньому. Вибір методів прогнозування для дослідження економічних явищ та процесів базуються на наукових методиках та розробці алгоритмів розвитку визначених економічних процесів на певному рівні (мікро-, мезо- та макrorівнях) держави та світу.

Встановлено, що потреба застосування методів прогнозування для дослідження економічних явищ та процесів зумовлена потребою встановлення орієнтирів майбутнього розвитку на основі внутрішніх принципових залежностей механізмів функціонування й логіки формування економічних зв'язків, структурних елементів економічної системи.

Визначено, що прогнозування соціально-економічного розвитку ґрунтується на передбаченні стану економіки та соціальної сфери у визначеному майбутньому, що визначає напрямки та структурні елементи розвитку, потребує проведення кількісного та якісного аналізу економічних процесів, визначення тенденцій, умов та чинників впливу на його розвиток, що забезпечується використанням сукупності методів, які дають змогу визначити найбільш оптимальні шляхи досягнення визначених економічних результатів та їх впливу на соціум.

Подальших досліджень потребує дослідження питання розширення спектру використання методів та прийомів прогнозування з урахуванням сучасних тенденцій впливу глобалізаційного середовища й перебігу процесів макто- та мікрогалузевих трансформацій.

Бібліографічний список.

1. Мельник Т.Ю. Прогнозування соціально-економічних явищ як інструмент обґрунтування управлінських рішень. Вісник ЖДТУ, 2018. № 2 (84). С.91-95.
2. Планування та економічне прогнозування : навч. посібник / Б.Є. Грабовецький. Вінниця: ВНТУ, 2013. 66 с.
3. Чугунов І.Я. Затонацька Т.Г., Ставицький А.В. Фінансово-економічне прогнозування і планування. К. : НДФІ, 2007. 12 с.
4. Лисогор В. М., Яремко С. А., Ольшевська О. В. Застосування методів прогнозування в процесі моделювання економічної діяльності підприємства. Вісник Хмельницького національного університету, 2011. № 2, Т. 1. С.21-25.
5. Мескон М. Основы менеджмента: [пер. с англ.] / Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф.; под ред. Л.И. Евенко. М. : «Дело», 1997. 485 с.

6. Жадан Т.А. Економічна сутність прогнозування: дослідження основних підходів. Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки, 2011. № 3 (57).242-246.

7. Орлов А.И. Эконометрика. М.: Экзамен, 2002. 576 с.

8. Коляда Т.А. Генеза методологічних засад бюджетного прогнозування. Бізнесінформ, 2014. № 7. С.253-258.

9. Кругляк М.І. Риси каузального пояснення у соціальних та гуманітарних науках. URL: <https://www.filosof.com.ua/Jornel/77/Kruhliak.pdf>

10. Сенишин О.С. Методологія соціально-економічного прогнозування як організаційно-управлінської системи. Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. 2013. Т. 18, Вип. 1. С. 198–206.

11. Демків О.І. Напрями подальшого удосконалення міжбюджетних відносин. Фінанси України. 2007. № 1. С. 153-157.

12. Пестовська З.С. Методи прогнозування економічних показників: макро- та мікрорівні. Європейський вектор економічного розвитку. 2011. № 1 (10). С. 151-157.

References.

1. Mel`nyk T.Yu. (2018), «Prognozuvannya social`no-ekonomichnykh yavlyshh yak instrument obgruntuvannya upravlins`ky`x rishen» [Forecasting of socio-economic phenomena as a tool for substantiation of management decisions]. Visnyk ZhDTU, №2 (84). S.91-95.

2. Planuvannya ta ekonomichne prognozuvannya [Planning and economic forecasting]: navchal`ny`j posibny`k / B.Ye. Grabovecz`kyj. Vinny`cya: VNTU, 2013. 66 с.

3. Chuhunov, I.Ya., Zatonatska, T.H., and Stavytskyi, A.V. Finansovo-ekonomichne prohnozuvannya i planuvannya [Financial and economic forecasting and planning]. Kyiv: NDFI, 2007. 312 p.

4. Lysogor V.M., Yaremko S.A., Ol`shevs`ka O.V. (2011), «Zastosuvannya metodiv prognozuvannya v procesi modelyuvannya ekonomichnoyi diyal`nosti pidpry`yemstva» [Application of forecasting methods in the process of modeling the economic activity of the enterprise]. Visnyk Xmel`nycz`kogo nacional`nogo universy`tetu, №2. T. 1. S.21-25.

5. Meskon M. Osnovy menedzhmenta [Fundamentals of management]: Meskon M., Al`bert M., Xedoury` F.; red. L.Y`. Evenko. M. : «Delo», 1997. 485 s.

6. Zhadan, T.A. (2011), «Ekonomichna sutnist' prognozuvannja: doslidzhennja osnovnyh pidhodiv» [The economic essence of forecasting: a

study of basic approaches]. Visnyk ZhDTU, Serija Ekonomichni nauky, №. 3 (57), pp. 242–246.

7. Orlov A.Y. Эконометрика [Econometrics]. М.: Экзамеn, 2002. 576 с.

8. Kolyada T.A. (2014) «G`eneza metodologichny`x zasad byudzhethno go prognozuvannya» [Genesis of methodological bases of budget forecasting]. Biznesinform, №7. S.253-258.

9. Kruglyak M.I. «Rysy kauzalnogo po yasnennya u social`nyx ta gumanitarny`x naukax» [Features of causal explanation in the social sciences and humanities]. URL: https://www.filosof.com.ua/Jornel_77/Kruhliak.pdf

10. Senyshyn, O.S. (2013), «Metodologija social'no-ekonomichnogo prognozuvannja jak organizacijno-upravlins'koi' systemy» [Methodology of socio-economic forecasting as an organizational and management system], Visnyk ONU im. I.I. Mechnykova, Vol. 18, Part 1, pp. 198-206.

11. Demkiv O.I. (2007), «Napryamy podal`shogo udoskonalennya mizhbyudzhethnyx vidnosyn» [Directions for further improvement of intergovernmental relations]. Finansy Ukrayiny, № 1. S. 153-157.

12. Pestovs`ka Z.S. (2011), «Metody prognozuvannya ekonomichnyx pokaznykiv: makro- ta mikrorivni» [Methods of forecasting economic indicators: macro- and micro-levels.]. Yevropejs`kyj vektor ekonomichnogo rozvytku, № 1 (10). S. 151-157.

В.И. Мельник. Прогнозирование как метод исследования сложных экономических явлений и процессов. В статье обобщены теоретико-методические подходы к раскрытию содержательного контента «прогнозирования», «методы прогнозирования» и их применение в методике исследования сложных экономических явлений и процессов. Развито идею относительно обоснования особенностей применения методов прогнозирования в процессе моделирования экономической деятельности предприятий в части конкретизации систем методов и приемов по группам и выделении наиболее распространенных в практике прогнозирования хозяйственной деятельности предприятий. Доказано, что выбор методов прогнозирования для исследования экономических явлений и процессов базируются на научных методиках и разработке многоуровневых систем развития. Сосредоточено внимание на методах социально-экономического прогнозирования и определения наиболее оптимальных путей достижения экономических результатов и их влияния на социум.

Ключевые слова: экономика, экономические явления, экономические процессы, прогнозирования, методы прогнозирования.

V.I. Melnyk. Prognostication as a method of research of complex economic phenomena and processes

The article summarizes the theoretical and methodological approaches to the disclosure of content «prognostication», «prognostication methods» and their application in the methodology of research of complex economic phenomena and processes. The main objectives of the study are: generalization of theoretical and methodological principles of forecasting; specification of systems of methods and techniques for groups of forecasting the activities of enterprises; determining the features of socio-economic prognostication. Forecasting is seen as a process of determining development prospects based on the analysis of trends and patterns and provides an opportunity to know the expected results in the future and the conditions of influence on the achievement of the goal. It is established that the need to use forecasting to study economic phenomena and processes is because of the need to establish guidelines for future development on the basis of internal fundamental dependencies of the mechanisms of functioning and logic of economic relations, structural elements of the economic system. The idea of substantiating the peculiarities of the application of forecasting methods in the process of modeling the economic activity of enterprises in terms of specifying systems of methods and techniques by groups and highlighting the most common in the practice of forecasting economic activity of enterprises. It is proved that the choice of forecasting methods for the study of economic phenomena and processes is based on scientific methods and the development of multilevel development systems. It is proved that the choice of prognostication methods for the study of economic phenomena and processes is based on scientific methods and the development of multilevel development systems. Focused attention on methods of socio-economic forecasting, based on predicting the state of the economy and social sphere in the future, which determines the directions and structural elements of development, requires quantitative and qualitative analysis of economic processes, identifying trends, conditions and factors influencing it. development, is provided by the use of a set of methods that allow to determine the most optimal ways to achieve economic results and their impact on society. The scope is the use of research results in project groups of enterprises in the implementation of strategic and tactical prognostication of economic activity. Developments can be used to forecast sectoral and regional development.

Key words: economics, economic phenomena, economic processes, prognostication, prognostication methods.

Стаття надійшла до редакції: 12.09.2020 р.